Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
MELCHIOR WATHELET
της 31ης Μαΐου 2018 [1]

Υπόθεση C-68/17

IR
κατά
JQ

[αίτηση του Bundesarbeitsgericht
(ομοσπονδιακού δικαστηρίου εργατικών διαφορών, Γερμανία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – Ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία – Επαγγελματικές δραστηριότητες εκκλησιών – Επαγγελματικές απαιτήσεις – Καθήκον τηρήσεως στάσεως καλής πίστεως και συμμορφώσεως προς τη δεοντολογία της Εκκλησίας – Διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκεύματος – Απόλυση καθολικού εργαζομένου που ασκεί διευθυντικά καθήκοντα λόγω δεύτερου γάμου μετά το διαζύγιό του»

I. Εισαγωγή

1. Στο πλαίσιο της υπό κρίση αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως, το Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών Διαφορών, Γερμανία) ερωτά το Δικαστήριο κατά πόσον είναι νόμιμη η απόλυση του διευθυντή της παθολογικής κλινικής καθολικού νοσοκομείου το οποίο τελεί υπό την εποπτεία του καθολικού Αρχιεπισκόπου της Κολωνίας, με μόνη αιτιολογία ότι είχε διαζευχθεί και νυμφευθεί εκ νέου τελώντας πολιτικό γάμο, ενώ η απόλυση αυτή δεν θα είχε συμβεί αν δεν ήταν καθολικός.

2. Θα επρόκειτο για προδήλως παράνομη απόλυση, ως αποτελούσα άμεση διάκριση λόγω θρησκείας, αν οι εκκλησίες και οι οργανώσεις των οποίων η δεοντολογία εδράζεται στη θρησκεία δεν απολάμβαναν προνομιακό νομικό καθεστώς τόσο δυνάμει του γερμανικού συνταγματικού δικαίου όσο και δυνάμει του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία [2].

3. Το ζήτημα που τίθεται στην παρούσα υπόθεση είναι αν ο σεβασμός των αντιλήψεων για τον γάμο σύμφωνα με το δόγμα και το κανονικό δίκαιο της Καθολικής Εκκλησίας αποτελεί επαγγελματική απαίτηση, ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη, κατά την έννοια του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, η οποία ενδέχεται να οδηγήσει σε διαφορετική μεταχείριση στο θέμα των απολύσεων, μεταξύ των καθολικών εργαζομένων και των εργαζομένων που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα ή είναι άθρησκοι.

1 Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

2 ΕΕ 2000, L 303, σ. 16.

II. Το νομικό πλαίσιο

Α. Το δίκαιο της Ένωσης

4. Το άρθρο 17, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ ορίζει:

«Η Ένωση σέβεται και δεν θίγει το καθεστώς που έχουν σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο οι εκκλησίες και οι θρησκευτικές ενώσεις ή κοινότητες στα κράτη μέλη.»

5. Οι αιτιολογικές σκέψεις 4, 23, 24 και 29 της οδηγίας 2000/78 προβλέπουν:

«(4) Η ισότητα ενώπιον του νόμου και η προστασία όλων των ατόμων έναντι των διακρίσεων αποτελεί οικουμενικό δικαίωμα […].

[…]

(23) Σε πολύ περιορισμένες περιπτώσεις, η διαφορετική μεταχείριση μπορεί να δικαιολογείται όταν ένα γνώρισμα που συνδέεται με το θρήσκευμα […] συνιστά ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, εφόσον ο σκοπός είναι νόμιμος και η επαγγελματική προϋπόθεση ανάλογη. […]

(24) Η Ευρωπαϊκή Ένωση με τη δήλωσή της αριθ. 11 σχετικά με το καθεστώς των εκκλησιών και των μη ομολογιακών ενώσεων, η οποία επισυνάπτεται στην τελική πράξη της Συνθήκης του Άμστερνταμ, αναγνώρισε ρητώς ότι σέβεται και δεν θίγει το καθεστώς που απολαμβάνουν στα κράτη μέλη εκκλησίες και θρησκευτικές ενώσεις ή κοινότητες δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας και ότι σέβεται ωσαύτως το καθεστώς των φιλοσοφικών και μη ομολογιακών ενώσεων. Με αυτή την προοπτική, τα κράτη μέλη μπορούν να διατηρούν ή να θεσπίζουν ειδικές διατάξεις σχετικά με τις ουσιώδεις, θεμιτές και δικαιολογημένες επαγγελματικές απαιτήσεις που ενδέχεται να απαιτούνται για την άσκηση σχετικής επαγγελματικής δραστηριότητας.

[…]

(29) Τα άτομα που έχουν υποστεί διακριτική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού πρέπει να διαθέτουν κατάλληλα μέσα έννομης προστασίας. Προκειμένου να υπάρξει ένα πιο ουσιαστικό επίπεδο προστασίας, οι ενώσεις ή τα νομικά πρόσωπα θα πρέπει επίσης να δύνανται να κινήσουν διαδικασίες, όπως ορίζουν κατ' ιδίαν τα κράτη μέλη, είτε εξ ονόματος κάποιου θύματος είτε προς υπεράσπισή του, χωρίς να θίγονται εθνικοί δικονομικοί κανόνες όσον αφορά την εκπροσώπηση και την υπεράσπιση ενώπιον των δικαστηρίων.»

6. Το άρθρο 1 της οδηγίας 2000/78, με τίτλο «Σκοπός», ορίζει:

«Σκοπός της παρούσας οδηγίας είναι η θέσπιση γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχείρισης στα κράτη μέλη.»

7. Το άρθρο 2 της οδηγίας 2000/78, με τίτλο «Η έννοια των διακρίσεων», προβλέπει στις παραγράφους του 1 και 2:

«1. Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, η αρχή της ίσης μεταχείρισης σημαίνει την απουσία άμεσης ή έμμεσης διάκρισης για έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1.

2. Για τους σκοπούς της παραγράφου 1:

α) συντρέχει άμεση διάκριση όταν, για έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1, ένα πρόσωπο υφίσταται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν την οποία υφίσταται, υπέστη ή θα υφίστατο σε ανάλογη κατάσταση ένα άλλο πρόσωπο,

[…]».

8. Το άρθρο 4 της οδηγίας 2000/78, με τίτλο «Επαγγελματικές απαιτήσεις», ορίζει:

«1. Κατά παρέκκλιση του άρθρου 2, παράγραφοι 1 και 2, τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν ότι η διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται σε ένα από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1, δεν συνιστά διάκριση όταν, λόγω της φύσης των συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου διεξάγονται αυτές, ένα τέτοιο χαρακτηριστικό αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, εφόσον ο στόχος είναι θεμιτός και η προϋπόθεση είναι ανάλογη.

2. Τα κράτη μέλη μπορούν να διατηρούν στην ισχύουσα κατά την ημερομηνία έκδοσης της παρούσας οδηγίας εθνική τους νομοθεσία ή να προβλέψουν σε μελλοντική νομοθεσία η οποία αφορά τις ισχύουσες εθνικές πρακτικές, κατά την ημερομηνία έκδοσης της παρούσας οδηγίας, διατάξεις βάσει των οποίων, στην περίπτωση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων των εκκλησιών ή άλλων δημοσίων ή ιδιωτικών ενώσεων η δεοντολογία των οποίων εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις, η διαφορετική μεταχείριση που εδράζεται στο θρήσκευμα ή τις πεποιθήσεις ενός προσώπου δεν συνιστά διάκριση όταν, λόγω της φύσης των εν λόγω δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου ασκούνται, η θρησκεία ή οι πεποιθήσεις αποτελούν επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη, λαμβάνοντας υπόψη τη δεοντολογία της οργάνωσης. Αυτή η διαφορετική μεταχείριση ασκείται τηρουμένων των συνταγματικών διατάξεων και αρχών των κρατών μελών, καθώς και των γενικών αρχών του [δικαίου της Ένωσης] και δεν μπορεί να αιτιολογεί διάκριση η οποία βασίζεται σε άλλους λόγους.

Εφόσον οι διατάξεις της τηρούνται κατά τα λοιπά, η παρούσα οδηγία δεν θίγει συνεπώς το δικαίωμα των εκκλησιών και των λοιπών δημόσιων ή ιδιωτικών ενώσεων των οποίων η δεοντολογία εδράζεται στο θρήσκευμα ή στις πεποιθήσεις, εφόσον ενεργούν σύμφωνα με τις εθνικές συνταγματικές και νομοθετικές διατάξεις, να απαιτούν από τα πρόσωπα που εργάζονται για λογαριασμό τους στάση καλής πίστεως και συμμόρφωσης προς την δεοντολογία τους.»

Β. Το γερμανικό δίκαιο

1. Το συνταγματικό δίκαιο

9. Το άρθρο 140 του Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (Θεμελιώδους Νόμου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας), της 23ης Μαΐου 1949 (*BGBl.* 1949 I, σ. 1, στο εξής: θεμελιώδης νόμος), ορίζει ότι «[ο]ι διατάξεις των άρθρων 136, 137, 138, 139 και 141 του γερμανικού Συντάγματος της 11ης Αυγούστου 1919 αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του παρόντος θεμελιώδους νόμου».

10. Το άρθρο 137 του Verfassung des Deutschen Reichs (Συντάγματος της Γερμανικής Αυτοκρατορίας), το οποίο εγκρίθηκε στις 11 Αυγούστου 1919 στη Βαϊμάρη (*Reichsgesetzblatt* 1919, σ. 1383, στο εξής: Σύνταγμα της Βαϊμάρης) και τέθηκε σε ισχύ στις 14 Αυγούστου 1919, έχει ως εξής:

«Δεν υφίσταται κρατική εκκλησία.

Διασφαλίζεται η ελευθερία συγκροτήσεως θρησκευτικών ενώσεων. Μπορούν να οργανωθούν χωρίς κανέναν περιορισμό εντός της επικράτειας του Γερμανικού Ράιχ.

Κάθε θρησκευτική ένωση ρυθμίζει και διαχειρίζεται ανεξάρτητα τις υποθέσεις της, εντός των ορίων του νόμου που ισχύει έναντι όλων.

[…]

Οι θρησκευτικές ενώσεις που είναι ενώσεις δημοσίου δικαίου έχουν το δικαίωμα επιβολής φόρων, βάσει των πολιτικών φορολογικών καταλόγων, υπό τις προϋποθέσεις που ορίζει η νομοθεσία του ομόσπονδου κράτους.

Οι ενώσεις σκοπός των οποίων είναι η από κοινού προώθηση φιλοσοφικών πεποιθήσεων εξομοιώνονται με τις θρησκευτικές ενώσεις.

[…]»

2. Ο νόμος για την προστασία από τις απολύσεις

11. Το άρθρο 1 του Kündigungsschutzgesetz (νόμου για την προστασία από τις απολύσεις), της 25ης Αυγούστου 1969 (*BGBl.* 1969 I, σ. 1317, στο εξής: KSchG), ορίζει ότι η απόλυση μισθωτού εργαζομένου είναι άκυρη όταν είναι «κοινωνικώς αδικαιολόγητη», δηλαδή «όταν δεν οφείλεται σε λόγους αναγόμενους στην προσωπικότητα ή τη συμπεριφορά του μισθωτού εργαζομένου ή σε έκτακτους περιορισμούς που βαρύνουν την επιχείρηση και κωλύουν τη συνέχιση της απασχολήσεως του μισθωτού εργαζομένου στην εν λόγω επιχείρηση».

3. Ο γενικός νόμος για την ίση μεταχείριση

12. Η οδηγία 2000/78 μεταφέρθηκε στο γερμανικό δίκαιο με τον Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz (γενικό νόμο για την ίση μεταχείριση), της 14ης Αυγούστου 2006 (*BGBl.* 2006 I, σ. 1897, στο εξής: AGG).

13. Το άρθρο 1 του AGG, με τίτλο «Σκοπός του νόμου», ορίζει:

«Σκοπός του παρόντος νόμου είναι η αποτροπή ή η εξάλειψη κάθε δυσμενούς διακρίσεως λόγω φυλής ή εθνοτικής καταγωγής, φύλου, θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού.»

14. Το άρθρο 7 του AGG, με τίτλο «Απαγόρευση των διακρίσεων», ορίζει στην παράγραφο 1:

«Οι εργαζόμενοι δεν πρέπει να υφίστανται δυσμενή διάκριση για οποιονδήποτε από τους λόγους του άρθρου 1· η απαγόρευση αυτή ισχύει και όταν το πρόσωπο που προβαίνει στη δυσμενή διάκριση υποθέτει απλώς ότι συντρέχει ένας από τους λόγους του άρθρου 1 στο πλαίσιο της δυσμενούς διακρίσεως.»

15. Το άρθρο 9, με τίτλο «Επιτρεπόμενη διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων», ορίζει:

«(1) […] διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων θεωρείται δικαιολογημένη επίσης στην περίπτωση απασχολήσεως σε θρησκευτικές κοινότητες, σε υπαγόμενες σε αυτές οργανώσεις, ανεξάρτητα από τη νομική τους μορφή, ή σε ενώσεις που έχουν ως σκοπό την από κοινού προώθηση ορισμένης θρησκείας ή πεποιθήσεως, όταν, λαμβανομένης υπόψη της αυτοσυνειδησίας της θρησκευτικής κοινότητας ή της ενώσεως, συγκεκριμένη θρησκεία ή πεποίθηση συνιστά επαγγελματική απαίτηση δικαιολογημένη με γνώμονα το δικαίωμα αυτοκαθορισμού [της θρησκευτικής κοινότητας ή της ενώσεως] ή τη φύση των δραστηριοτήτων της.

(2) Η απαγόρευση διαφορετικής μεταχειρίσεως λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων δεν θίγει το δικαίωμα των κατά την παράγραφο 1 θρησκευτικών κοινοτήτων, των υπαγόμενων σε αυτές οργανώσεων, ανεξαρτήτως της νομικής τους μορφής, ή των ενώσεων που έχουν ως σκοπό να υπηρετήσουν από κοινού μια θρησκεία ή ορισμένες πεποιθήσεις, να απαιτούν από τους εργαζομένους τους τήρηση στάσεως καλής πίστεως και συμμόρφωση κατά την έννοια της εκάστοτε συνειδήσεώς τους.»

Γ. Το δίκαιο της Καθολικής Εκκλησίας

16. Κατά τον Κανόνα 11 του Codex Iuris Canonici (κώδικα κανονικού δικαίου, στο εξής: CIC), που δημοσιεύθηκε από την αποστολική διάταξη «*Sacrae disciplinae leges*» του Πάπα Ιωάννη-Παύλου Β′, της 25ης Ιανουαρίου 1983 (*DC* 1983, αριθ. 1847, σ. 244), «[σ]τους αμιγώς εκκλησιαστικούς νόμους υπόκεινται οι βαπτισμένοι στην Καθολική Εκκλησία ή αυτοί που έγιναν δεκτοί σε αυτήν, εφόσον έχουν τη χρήση του λογικού και, πλην άλλης ρητής διατάξεως του δικαίου, έχουν συμπληρώσει το έβδομο έτος της ηλικίας τους».

17. Ο Κανόνας 1085 του CIC ορίζει:«(1) [Συνάπτει άκυρο γάμο] όποιος δεσμεύεται με προηγούμενο γάμο, ακόμα και αν δεν έχει ολοκληρωθεί.

(2) Ακόμη και αν πρώτος γάμος είναι άκυρος ή έχει λυθεί για οποιαδήποτε αιτία, δεν επιτρέπεται η σύναψη νέου γάμου πριν διαπιστωθεί κατά τρόπο νόμιμο και βέβαιο η ακυρότητα ή η λύση του πρώτου γάμου.»

18. Σύμφωνα με τον Κανόνα 1108, παράγραφος 1, του CIC, «[έ]γκυροι γάμοι είναι μόνον όσοι συνάπτονται ενώπιον του [ε]κκλησιαστικού προϊσταμένου ή ενώπιον του εφημέριου ή κατ' εξουσιοδότηση ενός εξ αυτών ενώπιον του ιερέα ή διακόνου, ο οποίος παρίσταται στον γάμο καθώς και ενώπιον δύο μαρτύρων, […] σύμφωνα με τις διατάξεις των επομένων Κανόνων και με τις εξαιρέσεις που περιλαμβάνονται στους Κανόνες 144, 1112, παράγραφος 1, 1116 και 1127, παράγραφοι 1 και 2».

19. Το άρθρο 1 του Grundordnung des kirchlichen Dienstes im Rahmen kirchlicher Arbeitsverhältnisse (βασικού κανονισμού της εκκλησιαστικής υπηρεσίας στο πλαίσιο των σχέσεων εργασίας στην Εκκλησία), της 22ας Σεπτεμβρίου 1993 (*Amtsblatt des Erzbistums Köln*, σ. 222, στο εξής: GrO 1993)[3], ορίζει:

«Βασικές αρχές της εκκλησιαστικής υπηρεσίας

Όλοι οι απασχολούμενοι σε οργάνωση της Καθολικής Εκκλησίας, ανεξαρτήτως της θέσεως τους από πλευράς εργατικού δικαίου, συμμετέχουν από κοινού με την εργασία τους ώστε να συνεισφέρει η οργάνωσή τους το μερίδιο που της αναλογεί στην εκπλήρωση της αποστολής της Εκκλησίας (εξυπηρέτηση του κοινού σκοπού). […]»

3 Επίσημη εφημερίδα της Αρχιεπισκοπής της Κολωνίας, σ. 222

20. Το άρθρο 3, παράγραφος 2, του GrO 1993, με τίτλο «Σύναψη της σχέσεως εργασίας», ορίζει:

«Ο εκκλησιαστικός εργοδότης αναθέτει ποιμαντικά, κατηχητικά καθώς και, κατά κανόνα, εκπαιδευτικά και διευθυντικά καθήκοντα μόνο σε πρόσωπα καθολικού θρησκεύματος.»

21. Το άρθρο 4 του GrO 1993, με τίτλο «Υποχρεώσεις συμμορφώσεως», προβλέπει:

«(1) Οι καθολικοί εργαζόμενοι οφείλουν να αναγνωρίζουν και να τηρούν τις αρχές του καθολικού δόγματος σχετικά με την πίστη και την ηθική. Οι εργαζόμενοι οφείλουν με την προσωπική τους ζωή να εκφράζουν τις αρχές του καθολικού δόγματος σχετικά με την πίστη και την ηθική· αυτό ισχύει ιδιαιτέρως για τους εργαζομένους στην ποιμαντική, κατηχητική και εκπαιδευτική υπηρεσία καθώς γι' αυτούς που απασχολούνται στο πλαίσιο μιας missio canonica (εκκλησιαστικής αποστολής). Αυτό ισχύει επίσης για τους εργαζομένους που ασκούν διευθυντικά καθήκοντα.

(2) Οι χριστιανοί εργαζόμενοι που δεν είναι καθολικοί οφείλουν να σέβονται τις αλήθειες και τις αξίες του Ευαγγελίου και να συμβάλλουν στην προώθησή τους εντός της οργανώσεως.

[…]

(4) Όλοι οι εργαζόμενοι οφείλουν να απέχουν από συμπεριφορές εχθρικές προς την Εκκλησία. Δεν επιτρέπεται, με την προσωπική τους ζωή και με τη συμπεριφορά τους κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους, να υπονομεύουν την αξιοπιστία της Εκκλησίας και της οργανώσεως για την οποία εργάζονται.»

22. Το άρθρο 5 του GrO 1993, με τίτλο «Αθέτηση υποχρεώσεων συμμορφώσεως», ορίζει:

«(1) Σε περίπτωση που εργαζόμενος δεν πληροί πλέον τους όρους εργασίας, ο εργοδότης οφείλει να προσπαθήσει, μέσω συμβουλών, να πείσει τον εργαζόμενο να άρει οριστικά την παράβαση αυτή. […] Η απόλυση εξετάζεται ως έσχατο μέτρο.

(2) Ειδικότερα, η Εκκλησία θεωρεί ότι οι ακόλουθες περιπτώσεις αθετήσεως των υποχρεώσεων συμμορφώσεως είναι τόσο σοβαρές ώστε να δικαιολογούν απόλυση για λόγους αναγομένους ειδικά στην Εκκλησία:

– Αθέτηση από εργαζόμενο των απορρεουσών από τα άρθρα 3 και 4 υποχρεώσεών του, ιδίως η αποχώρηση από την Εκκλησία και η δημόσια υποστήριξη θέσεων αντιθέτων προς τις βασικές αρχές της Καθολικής Εκκλησίας (όπως παραδείγματος χάριν σχετικά με την άμβλωση) και σοβαρά προσωπικά ηθικά παραπτώματα,

– Σύναψη γάμου που λογίζεται άκυρος βάσει του δόγματος και της έννομης τάξης της Εκκλησίας [4],

– Πράξεις που από την άποψη του κανονικού δικαίου ενέχουν σαφή αποστασιοποίηση από την Καθολική Εκκλησία, ιδίως η αποστασία ή η αίρεση (σύμφωνα με τον Κανόνα 1364, παράγραφος 1, σε συνδυασμό με τον Κανόνα 751 του CIC), η ανομία ως προς την Θεία Ευχαριστία (Κανόνας 1367 του CIC), η δημόσια βλασφημία και η έκφραση μίσους και περιφρόνησης κατά της θρησκείας και της Εκκλησίας (Κανόνας 1369 του CIC), αδικήματα κατά των εκκλησιαστικών αρχών και της ελευθερίας της Εκκλησίας (ειδικότερα σύμφωνα με τους Κανόνες 1373 και 1374 του CIC).

4 Κατά την ισχύουσα διατύπωση του άρθρου 5, παράγραφος 2, του GrO 1993 (η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1η Αυγούστου 2015), η τέλεση πολιτικού γάμου που λογίζεται ως άκυρος βάσει του κανονικού δικαίου της Καθολικής Εκκλησίας αποτελεί λόγο απολύσεως εφόσον, αντικειμενικώς και βάσει των συγκεκριμένων περιστάσεων, ενδέχεται να προκαλέσει έντονη δυσαρέσκεια στην εκκλησιαστική κοινότητα ή στο επαγγελματικό περιβάλλον και να υπονομεύσει την αξιοπιστία της Καθολικής Εκκλησίας. Η διάταξη αυτή δεν εφαρμόζεται στην πραγματοποιηθείσα στις 30 Μαρτίου 2009 επίμαχη απόλυση στην υπόθεση της κύριας δίκης.

(3) Όταν πρόκειται για [εργαζομένους] που ασκούν διευθυντικά καθήκοντα […], οι εργαζόμενοι αυτοί δεν συνεχίζουν την απασχόλησή τους αν έχουν συμπεριφορά η οποία, σύμφωνα με την παράγραφο 2, αποτελεί γενικώς λόγο απολύσεως. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, μπορεί να μην εφαρμοσθεί η απόλυση, αν, λόγω σοβαρών λόγων σχετικών με τη συγκεκριμένη περίπτωση, η απόλυση κρίνεται ως υπερβολικό μέτρο.»

23. Ο Grundordnung für Katholische Krankenhäuser in Nordrhein-Westfalen (βασικός κανονισμός των καθολικών νοσοκομείων της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας, Γερμανία) της 5ης Νοεμβρίου 1996 (*Amtsblatt des Erzbistums Köln*, σ. 321) [5], ορίζει:

«Α. Υπαγωγή στην Εκκλησία

[…](6) Ο [GrO 1993] που εκδόθηκε βάσει της δηλώσεως των Γερμανών Επισκόπων σχετικά με την εκκλησιαστική υπηρεσία, συμπεριλαμβανομένων των τροποποιήσεων και συμπληρώσεών του, έχει δεσμευτική ισχύ για τον φορέα. Τα μέλη της διευθύνσεως του νοσοκομείου και οι διευθυντές κλινικών λογίζονται εργαζόμενοι που ασκούν διευθυντικά καθήκοντα κατά την έννοια του αναφερομένου κανονισμού.»

III. Ιστορικό της διαφοράς και προδικαστικά ερωτήματα

24. Η IR είναι γερμανική εταιρία περιορισμένης ευθύνης. Ο εταιρικός σκοπός της συνίσταται στην εκπλήρωση, ιδίως μέσω της διαχειρίσεως νοσοκομείων, των αποστολών της Caritas (Διεθνούς Συνομοσπονδίας καθολικών φιλανθρωπικών οργανώσεων), οι οποίες αποτελούν εκφράσεις της υπάρξεως και της ουσίας της Καθολικής Εκκλησίας. Η IR δεν ασκεί προεχόντως δραστηριότητα κερδοσκοπικού χαρακτήρα και τελεί υπό την εποπτεία του καθολικού Αρχιεπισκόπου της Κολωνίας.

25. Ο JQ είναι καθολικός στο θρήσκευμα. Είναι γιατρός και εργάζεται από το έτος 2000 ως διευθυντής της παθολογικής κλινικής σε νοσοκομείο της IR που βρίσκεται στο Düsseldorf (Γερμανία). Έχει συνάψει σύμβαση εργασίας με την IR με βάση τον GrO 1993, που εκδόθηκε από την ολομέλεια της Γερμανικής Επισκοπικής Συνόδου και εφαρμόζεται στις εργασιακές σχέσεις στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής υπηρεσίας.

26. Ο JQ είχε νυμφευθεί κατά τον καθολικό τύπο. Τον Αύγουστο του 2005 χώρισε με τη σύζυγό του και από το 2006 συμβίωνε με τη νέα του σύντροφο. Μετά την έκδοση του διαζυγίου από την πρώτη του σύζυγο κατά το γερμανικό αστικό δίκαιο το 2008 [6], ο JQ νυμφεύθηκε τη νέα του σύντροφο τελώντας πολιτικό γάμο. Κατά την ημερομηνία τελέσεως του δεύτερου γάμου, ο πρώτος του γάμος δεν είχε ακόμη ακυρωθεί.

27. Όταν πληροφορήθηκε τον δεύτερο γάμο, η IR προέβη, με επιστολή της 30ής Μαρτίου 2009, σε τακτική καταγγελία της σχέσεως εργασίας με τον JQ, τα αποτελέσματα της οποίας θα επέρχονταν στις 30 Σεπτεμβρίου 2009.

28. Ο JQ προσέβαλε το κύρος της απολύσεως ισχυριζόμενος ότι η τέλεση του νέου του γάμου δεν μπορούσε να δικαιολογήσει την απόλυσή του. Η εν λόγω απόλυση παραβίαζε την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως, καθόσον, σύμφωνα με τον GrO 1993, εάν επρόκειτο για προτεστάντη ή άθρησκο διευθυντή κλινικής, η τέλεση νέου γάμου δεν θα είχε επιπτώσεις στη σχέση εργασίας τους με την IR.

5 Επίσημη εφημερίδα της Αρχιεπισκοπής της Κολωνίας, σ. 321.

6 Δεν είναι σαφές αν το διαζύγιο ζητήθηκε από τον JQ ή τη σύζυγό του.

29. Αντιθέτως, η IR ισχυρίστηκε ότι η εν λόγω απόλυση ήταν κοινωνικώς δικαιολογημένη. Πράγματι, δεδομένου ότι ο JQ ασκούσε διευθυντικά καθήκοντα κατά την έννοια του άρθρου 5, παράγραφος 3,, του GrO 1993, με τη σύναψη άκυρου βάσει του κανονικού δικαίου γάμου αθέτησε ουσιωδώς τις απορρέουσες από τη σχέση εργασίας του με την IR υποχρεώσεις του.

30. Το Arbeitsgericht (πρωτοβάθμιο δικαστήριο εργατικών διαφορών, Γερμανία) δέχθηκε την αγωγή του JQ, κρίνοντας ότι η παράβαση της απαγορεύσεως που προβλέπεται στον Κανόνα 1085 του CIC όσον αφορά τη σύναψη πολιτικού γάμου, ενώ ο προηγούμενος καθολικός γάμος δεν είχε ακόμα ακυρωθεί από την Καθολική Εκκλησία, δεν συνιστούσε σοβαρή αθέτηση της υποχρεώσεως συμμορφώσεως.

31. Η IR άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Landesarbeitsgericht (δευτεροβάθμιου δικαστηρίου εργατικών διαφορών, Γερμανία), το οποίο όμως την απέρριψε, κρίνοντας ότι, ακόμα και αν η παράβαση του Κανόνα 1085 του CIC συνιστά σοβαρή προσβολή της υποχρεώσεως συμμορφώσεως, η απόλυση του JQ από την IR στο πλαίσιο αυτό ήταν αντίθετη προς την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως. Σύμφωνα με το Landesarbeitsgericht (δευτεροβάθμιο δικαστήριο εργατικών διαφορών), σε περίπτωση τελέσεως νέου γάμου, η IR δεν θα είχε απολύσει μη καθολικούς εργαζομένους που κατείχαν την ίδια θέση με τον ενάγοντα. Επιπλέον, η IR γνώριζε ότι ο JQ συμβίωνε ήδη από το έτος 2006 με τη σύντροφό του, χωρίς ωστόσο να λάβει κανένα μέτρο εις βάρος του, ενώ η σχέση αυτή ήταν εξίσου αντίθετη με το δόγμα της Καθολικής Εκκλησίας.

32. Το Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών, Γερμανία) απέρριψε την αίτηση αναιρέσεως που άσκησε η IR κατά της αποφάσεως του Landesarbeitsgericht (δευτεροβάθμιου δικαστηρίου εργατικών διαφορών) κρίνοντας, κατ' ουσίαν, ότι η απόλυση δεν θα μπορούσε να είναι δικαιολογημένη αφού η IR δεν θα είχε απολύσει μη καθολικούς εργαζομένους που κατείχαν την ίδια θέση με τον JQ, σε περίπτωση που αυτοί τελούσαν νέο γάμο.

33. Στο πλαίσιο αυτό, η IR προσέφυγε ενώπιον του Bundesverfassungsgericht (Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, Γερμανία), το οποίο ακύρωσε την απόφαση του Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου Εργατικών Διαφορών) λόγω ελλιπούς αιτιολογίας[7].

34. Σύμφωνα με το Bundesverfassungsgericht (Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο), σε περιπτώσεις ενδίκων διαφορών με αντικείμενο εκκλησιαστικές σχέσεις εργασίας, οι νόμοι για την προστασία των εργαζομένων, όπως εν προκειμένω ο KSchG, πρέπει να ερμηνεύονται υπό το πρίσμα της αρχής του αυτοκαθορισμού των Εκκλησιών, το οποίο κατοχυρώνεται με το άρθρο 140 του θεμελιώδους νόμου σε συνδυασμό με το άρθρο 137 του Συντάγματος της Βαϊμάρης. Αυτό σημαίνει ότι τα περιθώρια διακριτικής ευχέρειας που διαθέτουν οι θρησκευτικές ενώσεις βάσει νομικών διατάξεων ενδοτικού δικαίου μπορούν να χρησιμοποιηθούν πλήρως, αλλά κατά την εφαρμογή κανόνων αναγκαστικού δικαίου τα περιθώρια ερμηνείας πρέπει να χρησιμοποιούνται, εφόσον απαιτείται, προς όφελος των θρησκευτικών ενώσεων, υπό την προϋπόθεση ότι αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία σε αυτό που το Bundesverfassungsgericht (Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο) ονομάζει «αυτοσυνειδησία της Εκκλησίας» («Selbstverständnis der Kirche»).

35. Το Bundesverfassungsgericht (Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο) ανέπτυξε σύστημα δικαστικού ελέγχου σε δύο στάδια όσον αφορά τις απολύσεις λόγω αθετήσεως της υποχρεώσεως συμμορφώσεως. Σε πρώτο στάδιο (κριτήριο ευλογοφάνειας), τα κρατικά δικαστήρια οφείλουν να εξετάζουν, με γνώμονα την «αυτοσυνειδησία κάθε Εκκλησίας», κατά πόσον η οικεία οργάνωση ή ο εκκλησιαστικός οργανισμός συμμετέχει στην εκπλήρωση της βασικής εκκλησιαστικής αποστολής, κατά πόσον μία συγκεκριμένη υποχρέωση συμμορφώσεως αποτελεί έκφραση εκκλησιαστικού δόγματος και ποια σημασία πρέπει να αποδίδεται, πάντοτε βάσει της «αυτοσυνειδησίας της Εκκλησίας», στην υποχρέωση συμμορφώσεως και στην αθέτησή της. Κατά το

7 Βλ. διάταξη του δευτέρου τμήματος της 22ας Οκτωβρίου 2014, 2 BvR 661/12 (DE:BVerfG:2014:rs20141022.2bvr066112).

Bundesverfassungsgericht (Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο), τα κρατικά δικαστήρια εργατικών διαφορών δύνανται να εξετάζουν τις υποχρεώσεις συμμορφώσεως που τίθενται από τον εκκλησιαστικό εργοδότη, όπως στην προκειμένη περίπτωση αυτές του άρθρου 5, παράγραφος 2, του GrO 1993, μόνον υπό το πρίσμα του κριτηρίου της ευλογοφάνειας.

36. Συναφώς, έκρινε ότι οι θρησκευτικές ενώσεις μπορούσαν να διαβαθμίζουν τις υποχρεώσεις συμμορφώσεως που επιβάλλουν στους εργαζομένους τους αναλόγως της θέσεως και του θρησκεύματός τους. Οι υποχρεώσεις αυτές μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο επαχθείς αναλόγως του θρησκεύματος του εργαζόμενου και κατά συνέπεια να είναι διαφορετικές για τους εργαζομένους που ασκούν καθήκοντα πανομοιότυπα ή παρόμοια.

37. Σε δεύτερο στάδιο (κριτήριο της σταθμίσεως), πρέπει να διενεργείται συνολική στάθμιση κατά την οποία λαμβάνονται υπόψη, εκτός από τα εκκλησιαστικά συμφέροντα, τα θεμελιώδη δικαιώματα του συγκεκριμένου εργαζόμενου, με την προϋπόθεση ότι πρέπει να αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στην αυτοσυνειδησία της Εκκλησίας.

38. Κατόπιν αναπομπής της υποθέσεως στο Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών), το δικαστήριο αυτό έκρινε ότι η επίλυση της διαφοράς εξαρτάται από την ερμηνεία που πρέπει να δοθεί στο άρθρο 9, παράγραφος 2, του AGG. Αν η γερμανική ερμηνεία του εκκλησιαστικού δικαιώματος αυτοκαθορισμού, το οποίο επιτρέπει στην Καθολική Εκκλησία να απαιτεί από τους εργαζομένους της διαφορετική υποχρέωση συμμορφώσεως ανάλογα με το θρήσκευμά τους ενώ ασκούν παρόμοια καθήκοντα, είναι σύμφωνη με το άρθρο 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78, η αίτηση αναιρέσεως της IR θα είναι βάσιμη. Στην αντίθετη περίπτωση, θα πρέπει να κρίνει εκ νέου υπό το πρίσμα των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης κατά πόσον η από 30 Μαρτίου 2009 απόλυση ήταν κοινωνικώς αδικαιολόγητη ή όχι.

39. Υπό τις περιστάσεις αυτές, το Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Έχει το άρθρο 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας [2000/78] την έννοια ότι η [Καθολική] [Ε]κκλησία μπορεί να ορίζει δεσμευτικά για οργάνωση όπως η [IR] ότι, όσον αφορά την απαιτούμενη από εργαζομένους με διευθυντικά καθήκοντα τήρηση στάσεως καλής πίστεως και συμμορφώσεως, πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ όσων ανήκουν στην Εκκλησία και όσων ανήκουν σε άλλη Εκκλησία ή δεν ανήκουν σε καμία Εκκλησία;

2) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα:

α) Πρέπει να μην εφαρμοστεί στην υπό κρίση διαφορά διάταξη της εθνικής νομοθεσίας, όπως εν προκειμένω η διάταξη του άρθρου 9, παράγραφος 2, του [AGG], βάσει της οποίας τέτοια άνιση μεταχείριση λόγω του θρησκεύματος των εργαζομένων είναι δικαιολογημένη, συμφώνως προς τον εκάστοτε αυτοπροσδιορισμό της Εκκλησίας;

β) Ποιες απαιτήσεις απορρέουν από το άρθρο 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας [2000/78] όσον αφορά την υποχρέωση προς τήρηση στάσεως καλής πίστεως και συμμορφώσεως προς τη δεοντολογία της οργανώσεως, η οποία επιβάλλεται στους εργαζομένους μιας Εκκλησίας ή άλλης κατονομαζόμενης στη διάταξη αυτή οργανώσεως;»

IV. Η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

40. Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως κατατέθηκε στο Δικαστήριο στις 9 Φεβρουαρίου 2017. Η IR, η Γερμανική και η Πολωνική Κυβέρνηση καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις. Στις 27 Φεβρουαρίου 2018 διεξήχθη επ' ακροατηρίου συζήτηση, κατά τη διάρκεια της οποίας η IR, η Γερμανική και η Πολωνική Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή ανέπτυξαν προφορικώς τις παρατηρήσεις τους.

V. Ανάλυση

A. Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος και του δευτέρου σκέλους του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος

41. Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78 πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιτρέπει σε θρησκευτική οργάνωση να επιβάλλει στους εργαζομένους της του θρησκεύματός της που ασκούν διευθυντικά καθήκοντα αυστηρότερη υποχρέωση καλής πίστεως και συμμορφώσεως από αυτήν που επιβάλλει στους εργαζομένους άλλου θρησκεύματος ή στους άθρησκους.

42. Το ζήτημα αυτό συνδέεται στενά με το δεύτερο σκέλος του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος με το οποίο το αιτούν δικαστήριο ερωτά ποιες προϋποθέσεις πρέπει να πληροί η επιβολή της υποχρεώσεως καλής πίστεως και συμμορφώσεως σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78. Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να ερμηνευθεί η εισαγωγική φράση της εν λόγω διατάξεως σύμφωνα με την οποία θα πρέπει εξάλλου να τηρούνται οι διατάξεις της οδηγίας αυτής.

43. Συνεπώς, προτείνω να εξεταστούν από κοινού.

1. Η έννοια της «ιδιωτικής ενώσεως» η δεοντολογία της οποίας εδράζεται στη θρησκεία

44. Η πρώτη αμφιβολία που εκφράζει το αιτούν δικαστήριο ως προς την ερμηνεία του άρθρου 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78 αφορά το υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής. Ειδικότερα, διερωτάται κατά πόσον η IR, ως κεφαλαιουχική εταιρία ιδιωτικού δικαίου που δραστηριοποιείται στον τομέα παροχής υπηρεσιών υγείας σύμφωνα με τις πρακτικές της αγοράς, μπορεί να επικαλείται το δικαίωμα να επιβάλλει στους εργαζομένους της υποχρέωση καλής πίστεως και συμμορφώσεως, δικαίωμα που η διάταξη αυτή αναγνωρίζει υπέρ «των εκκλησιών και των λοιπών δημόσιων ή ιδιωτικών ενώσεων των οποίων η δεοντολογία εδράζεται στο θρήσκευμα ή στις πεποιθήσεις».

45. Το ερώτημα αν η IR είναι ιδιωτική ένωση ή οργάνωση της οποίας η δεοντολογία εδράζεται στη θρησκεία αποτελεί πραγματικό ζήτημα το οποίο εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει.

46. Στο πλαίσιο του ελέγχου αυτού, το γεγονός ότι η IR τελεί υπό την εποπτεία του καθολικού Αρχιεπισκόπου της Κολωνίας και το γεγονός ότι το αντικείμενό της συνίσταται στην εκτέλεση αποστολών της Caritas δεν αρκούν για να γίνει δεκτό ότι η δεοντολογία της εδράζεται στη θρησκεία.

47. Αντιθέτως, το αιτούν δικαστήριο πρέπει να αξιολογήσει τη δεοντολογία της IR σε συνάρτηση με τις δραστηριότητές της, ιδίως με την παροχή υπηρεσιών υγείας μέσω της διαχειρίσεως νοσοκομείων. Επομένως, πρέπει να εξεταστεί αν η πρακτική των νοσοκομείων που διαχειρίζεται η IR εντάσσεται στο δόγμα της Καθολικής Εκκλησίας όσον αφορά την παροχή των εν λόγω υπηρεσιών κατά τρόπο που τις διακρίνει ουσιωδώς από αυτή των δημόσιων νοσοκομείων. Συναφώς, οφείλει να λάβει υπόψη ζητήματα δεοντολογίας στον τομέα της υγείας που έχουν ιδιαίτερη σημασία στο δόγμα της Καθολικής

Εκκλησίας, ιδίως όσον αφορά την έκτρωση [8], την ευθανασία [9], την αντισύλληψη ή τα άλλα μέτρα για τον έλεγχο της αναπαραγωγής [10].

48. Υπό την έννοια αυτή, αν αποδειχθεί, ιδίως, ότι, σύμφωνα με την κατήχηση της Καθολικής Εκκλησίας, τα νοσοκομεία που διαχειρίζεται η IR δεν πραγματοποιούν αμβλώσεις ή δεν χορηγούν το χάπι γνωστό ως «χάπι της επόμενης ημέρας», σε αντίθεση με τα δημόσια νοσοκομεία, η IR θα μπορεί να χαρακτηρισθεί ως ιδιωτική οργάνωση της οποίας η δεοντολογία εδράζεται στη θρησκεία κατά την έννοια του άρθρου 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78. Αν, αντιθέτως, ο έλεγχος αυτός καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τα νοσοκομεία που διαχειρίζεται η IR αντιμετωπίζουν τα εν λόγω ζητήματα κατά τον ίδιο τρόπο όπως και τα δημόσια νοσοκομεία, η IR δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ιδιωτική οργάνωση της οποίας η δεοντολογία εδράζεται στη θρησκεία.

2. Μπορεί μια ιδιωτική οργάνωση της οποίας η δεοντολογία εδράζεται στη θρησκεία να καθορίζει για τις ίδιες θέσεις στελεχών διαβάθμιση όσον αφορά την υποχρέωση καλής πίστεως και συμμορφώσεως που επιβάλλει στους εργαζομένους της βάσει του θρησκεύματός τους;

49. Το άρθρο 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78 προβλέπει ότι «[ε]φόσον οι διατάξεις της τηρούνται κατά τα λοιπά, η παρούσα οδηγία δεν θίγει συνεπώς το δικαίωμα των εκκλησιών και των λοιπών δημόσιων ή ιδιωτικών οργανώσεων των οποίων η δεοντολογία εδράζεται στο θρήσκευμα ή στις πεποιθήσεις, εφόσον ενεργούν σύμφωνα με τις εθνικές συνταγματικές και νομοθετικές διατάξεις, να απαιτούν από τα πρόσωπα που εργάζονται για λογαριασμό τους στάση καλής πίστεως και συμμόρφωσης προς την δεοντολογία τους».

50. Η IR και η Γερμανική Κυβέρνηση θεωρούν ότι, χρησιμοποιώντας τη φράση «εφόσον ενεργούν σύμφωνα με τις εθνικές συνταγματικές και νομοθετικές διατάξεις», η οδηγία 2000/78 παραπέμπει στο εθνικό δίκαιο ως μοναδικό κριτήριο νομιμότητας όσον αφορά την απαίτηση τηρήσεως στάσεως καλής πίστεως και συμμορφώσεως, αποκλείοντας επομένως το δίκαιο της Ένωσης. Για να υποστηρίξουν την άποψη αυτή, στηρίζονται στην αιτιολογική σκέψη 24 της οδηγίας αυτής, στο άρθρο 17 ΣΛΕΕ, καθώς και στη δήλωση 11 για το καθεστώς των εκκλησιών και των μη ομολογιακών ενώσεων, η οποία επισυνάπτεται στην τελική πράξη της Συνθήκης του Άμστερνταμ [11].

51. Όπως παρατηρεί η Επιτροπή, η διατύπωση του άρθρου 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78 αντίκειται στην ερμηνεία αυτή, καθόσον το δικαίωμα των εκκλησιών και των θρησκευτικών οργανώσεων να απαιτούν από τους εργαζομένους τους στάση καλής πίστεως και συμμορφώσεως υπόκειται ρητώς στην τήρηση όλων των διατάξεων της οδηγίας 2000/78 («[ε]φόσον οι διατάξεις της τηρούνται κατά τα λοιπά»).

52. Υπό την έννοια αυτή, διαφορετική μεταχείριση κατά την εφαρμογή της υποχρεώσεως συμμορφώσεως είναι αποδεκτή μόνον αν τηρείται, μεταξύ άλλων διατάξεων, το άρθρο 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78, κατά το οποίο «η διαφορετική μεταχείριση που εδράζεται στο θρήσκευμα ή τις πεποιθήσεις ενός προσώπου δεν συνιστά διάκριση όταν, λόγω της φύσης των εν λόγω δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου ασκούνται, η θρησκεία ή οι

8 Βλ. *Catechismus Catholicae Ecclesiae* (Κατήχηση της Καθολικής Εκκλησίας), που εγκρίθηκε και κυρώθηκε με την αποστολική επιστολή «Laetamur Magnopere» του Πάπα Ιωάννη-Παύλου Β′, της 15ης Αυγούστου 1997, σημεία 2270 έως 2275, διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο της Αγίας Έδρας στην ακόλουθη διεύθυνση: http://www.vatican.va/archive/ccc/index_fr.htm.

9 Βλ. *Catechismus Catholicae Ecclesiae* (Κατήχηση της Καθολικής Εκκλησίας), που εγκρίθηκε και κυρώθηκε με την αποστολική επιστολή «Laetamur Magnopere» του Πάπα Ιωάννη-Παύλου Β′, της 15ης Αυγούστου 1997, σημεία 2276 έως 2279, διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο της Αγίας Έδρας στην ακόλουθη διεύθυνση: http://www.vatican.va/archive/ccc/index_fr.htm.

10 Βλ. *Catechismus Catholicae Ecclesiae* (Κατήχηση της Καθολικής Εκκλησίας), που εγκρίθηκε και κυρώθηκε με την αποστολική επιστολή «Laetamur Magnopere» του Πάπα Ιωάννη-Παύλου Β′, της 15ης Αυγούστου 1997, σημεία 2366 έως 2372, διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο της Αγίας Έδρας στην ακόλουθη διεύθυνση: http://www.vatican.va/archive/ccc/index_fr.htm.

11 ΕΕ 1997, C 340, σ. 133.

πεποιθήσεις αποτελούν επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη, λαμβάνοντας υπόψη τη δεοντολογία της οργάνωσης. Αυτή η διαφορετική μεταχείριση ασκείται τηρουμένων των συνταγματικών διατάξεων και αρχών των κρατών μελών, καθώς και των γενικών αρχών του δικαίου [της Ένωσης] και δεν μπορεί να αιτιολογεί διάκριση η οποία βασίζεται σε άλλους λόγους».

53. Η επιχειρηματολογία της IR και της Γερμανικής Κυβερνήσεως προσκρούει επίσης στην ερμηνεία που έδωσε το Δικαστήριο στη διάταξη αυτή και σύμφωνα με την οποία, «οσάκις μια εκκλησία ή άλλη οργάνωση η δεοντολογία της οποίας εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις ισχυρίζεται […] ότι […] το θρήσκευμα συνιστά επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της εν λόγω εκκλησίας ή οργανώσεως, ο ισχυρισμός αυτός πρέπει, εφόσον παρίσταται ανάγκη, να υπόκειται σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο, προκειμένου να διασφαλίζεται ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, πληρούνται τα κριτήρια που ορίζει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78» [12] και όχι τα κριτήρια που επιβάλλονται αποκλειστικά από το εθνικό δίκαιο.

54. Κρίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο, το Δικαστήριο απέρριψε ρητώς την άποψη ότι «το γεγονός ότι το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 αναφέρεται στις εθνικές νομοθεσίες, καθώς και στις εθνικές πρακτικές που ίσχυαν κατά την ημερομηνία εκδόσεως της [εν λόγω] οδηγίας, [δεν είναι δυνατόν] να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιτρέπεται στα κράτη μέλη να μην υποβάλλουν σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο την τήρηση των κριτηρίων που ορίζει η διάταξη αυτή» [13].

55. Επιπλέον, όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, το άρθρο 17 ΣΛΕΕ «εκφράζει την ουδετερότητα της ΕΕ όσον αφορά την οργάνωση, από τα κράτη μέλη, των σχέσεών τους με τις εκκλησίες και τις θρησκευτικές ενώσεις ή κοινότητες. Αντιθέτως, το άρθρο αυτό δεν μπορεί να αποκλείσει από τον αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο τα κριτήρια που ορίζει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78» [14].

3. Συνιστά η διαβάθμιση της υποχρεώσεως συμμορφώσεως βάσει του θρησκεύματος του εργαζομένου διάκριση λόγω θρησκείας απαγορευμένη σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78;

56. Κατά το άρθρο 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78, «η διαφορετική μεταχείριση που εδράζεται στο θρήσκευμα ή τις πεποιθήσεις ενός προσώπου δεν συνιστά διάκριση όταν, λόγω της φύσης των εν λόγω δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου ασκούνται, η θρησκεία ή οι πεποιθήσεις αποτελούν επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη, λαμβάνοντας υπόψη τη δεοντολογία της οργάνωσης».

57. Η IR καθώς και η Γερμανική και η Πολωνική Κυβέρνηση υποστηρίζουν, κατ' ουσίαν, ότι, με τη διαβάθμιση της υποχρεώσεως συμμορφώσεως βάσει του θρησκεύματος του εργαζομένου, η IR απλώς μεταχειρίζεται με διαφορετικό τρόπο πρόσωπα που βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις, καθώς μόνον οι καθολικοί εμπίπτουν στο δόγμα και το κανονικό δίκαιο της Καθολικής Εκκλησίας [15] και ως εκ τούτου μόνον αυτοί μπορούν, με τη συμπεριφορά τους, να διαφυλάττουν ή να ζημιώνουν την

12 Απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 55).

13 Απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 54).

14 Απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 58).

15 Βλ. Κανόνα 11 του CIC. Επιπλέον, οι ποινές που επιβάλλονται βάσει του CIC είναι πνευματικές και ως τέτοιες μπορούν να επιβάλλονται μόνο σε καθολικούς. Βλ., ιδίως, τον Κανόνα 1367 του CIC, στον οποίο παραπέμπει το άρθρο 5, παράγραφος 2, τρίτη περίπτωση, του GrO 1993 που επιβάλλει την ποινή του αυτομάτως επιβαλλομένου αφορισμού (για λαϊκό) και την απόλυση από την τάξη των κληρικών (για μέλος του κλήρου) σε όποιον βεβηλώνει τα καθαγιασμένα είδη.

εικόνα της Καθολικής Εκκλησίας[16]. Δηλαδή, θεωρούν ότι το προσωπικό της IR καθολικού θρησκεύματος δεν βρίσκεται σε συγκρίσιμη κατάσταση με το προσωπικό που δεν είναι καθολικού θρησκεύματος ή είναι άθρησκο. Βάσει των ανωτέρω, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι δεν υφίσταται διάκριση απαγορευμένη από το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78.

58. Η διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας μεταξύ, αφενός, του JQ ως διευθυντή της παθολογικής κλινικής και, αφετέρου, ενός άλλου εργαζομένου που ασκεί διευθυντικά καθήκοντα δεν αμφισβητείται από κανένα διάδικο ή παρεμβαίνοντα[17]. Πράγματι, πολλοί από τους λόγους απολύσεως που προβλέπονται στο άρθρο 5, παράγραφος 2, του GrO 1993, μεταξύ των οποίων ιδίως η σύναψη γάμου άκυρου υπό το πρίσμα του δόγματος και του κανονικού δικαίου της Καθολικής Εκκλησίας, η απομάκρυνση από την Εκκλησία, η αποστασία και η αίρεση κ.λπ., αφορούν μόνον τους καθολικούς εργαζομένους. Επομένως, καθένας από αυτούς εισάγει, αυτομάτως, διαφορετική μεταχείριση.

59. Συνεπώς, πρέπει να εξετασθεί η συγκρισιμότητα των καταστάσεων στις οποίες βρίσκονται, αφενός, οι εργαζόμενοι καθολικού θρησκεύματος και, αφετέρου, οι εργαζόμενοι διαφορετικού θρησκεύματος ή οι άθρησκοι όσον αφορά αυτούς τους λόγους απολύσεως.

60. Στο σημείο αυτό, η IR, καθώς και η Γερμανική και η Πολωνική Κυβέρνηση προσεγγίζουν τη συγκρισιμότητα των καταστάσεων από την υποκειμενική άποψη του θρησκεύματος του εργαζομένου, ενώ το αιτούν δικαστήριο, ο JQ και η Επιτροπή το προσεγγίζουν από την αντικειμενική άποψη της επαγγελματικής δραστηριότητας του εκκλησιαστικού εργοδότη, εν προκειμένω της παροχής υπηρεσιών υγείας.

61. Κατά τη γνώμη μου, η διατύπωση του άρθρου 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78 υποστηρίζει σαφώς τη δεύτερη προσέγγιση καθώς επιβάλλει την υποχρέωση να εξετασθεί αν «*λόγω της φύσης των [...] δραστηριοτήτων [επαγγελματικών της εκκλησίας ή του εκκλησιαστικού οργανισμού] ή του πλαισίου εντός του οποίου ασκούνται*, η θρησκεία [...] αποτελεί [...] *επαγγελματική* απαίτηση *ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη*, λαμβάνοντας υπόψη τη δεοντολογία [της εκκλησίας ή του εκκλησιαστικού οργανισμού]»[18].

62. Η πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου επιβεβαιώνει την ανάγνωση αυτή του άρθρου 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78. Πράγματι, το Δικαστήριο έκρινε ότι «η νομιμότητα, υπό το πρίσμα της τελευταίας αυτής διατάξεως, μιας διαφορετικής μεταχειρίσεως λόγω θρησκεύματος [...] εξαρτάται από το κατά πόσον υφίσταται αντικειμενικώς επαληθεύσιμος άμεσος σύνδεσμος μεταξύ της επαγγελματικής απαιτήσεως που επιβάλλει ο εργοδότης και της σχετικής δραστηριότητας. Τέτοιος σύνδεσμος μπορεί να απορρέει είτε από τη φύση της δραστηριότητας αυτής, παραδείγματος χάριν όταν αυτή συνεπάγεται συμμετοχή στον καθορισμό της δεοντολογίας της συγκεκριμένης εκκλησίας ή οργανώσεως ή συνδρομή στην αποστολή κηρύγματος, είτε από τις συνθήκες υπό τις οποίες πρέπει να ασκείται η εν λόγω δραστηριότητα, όπως η ανάγκη να εξασφαλίζεται αξιόπιστη εξωτερική εκπροσώπηση της εκκλησίας ή της οργανώσεως»[19].

16 Η πρόθεση αυτή προστασίας της εικόνας της Καθολικής Εκκλησίας απορρέει σαφέστερα από τη διατύπωση του άρθρου 4, παράγραφος 4, του GrO 1993, το οποίο απαιτεί από όλους τους εργαζομένους να έχουν τέτοιο τρόπο προσωπικής ζωής και συμπεριφοράς κατά την υπηρεσία ώστε να μην υπονομεύουν την αξιοπιστία της Καθολικής Εκκλησίας.

17 Κατά τον JQ, η διαφορετική μεταχείριση προκύπτει από το γεγονός ότι ένας διευθυντής διαφορετικού θρησκεύματος (παραδείγματος χάριν προτεστάντης) ή άθρησκος δεν θα είχε απολυθεί λόγω της σύναψης πολιτικού γάμου μετά την έκδοση διαζυγίου από την πρώτη του σύζυγο.

18 Η υπογράμμιση δική μου.

19 Απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 63).

63. Όσον αφορά την ερμηνεία των όρων «επαγγελματική απαίτηση *ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη*», το Δικαστήριο έκρινε ότι το θρήσκευμα ή οι πεποιθήσεις επί των οποίων εδράζεται η δεοντολογία της εκκλησίας αποτελεί επαγγελματική απαίτηση «ουσιώδη» όταν φαίνεται να είναι «απαραίτητ[η], λόγω της σημασίας που έχει η σχετική επαγγελματική δραστηριότητα για την επιβεβαίωση της δεοντολογίας αυτής ή για την άσκηση από την εκκλησία […] του δικαιώματός της [της] αυτονομίας» [20].

64. Η έννοια της «θεμιτής» επαγγελματικής απαιτήσεως διασφαλίζει ότι «η απαίτηση σχετικά με το θρήσκευμα ή τις πεποιθήσεις στις οποίες εδράζεται η δεοντολογία της συγκεκριμένης εκκλησίας […] δεν εξυπηρετεί την επιδίωξη σκοπού ξένου προς τη δεοντολογία αυτή ή προς την άσκηση από την εκκλησία […] αυτή του δικαιώματός της [της] αυτονομίας» [21].

65. Τέλος, ο όρος «δικαιολογημένη» «δεν συνεπάγεται μόνον ότι ο έλεγχος της τηρήσεως των κριτηρίων του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 μπορεί να διενεργείται από εθνικό δικαστήριο, αλλά, επίσης, ότι η εκκλησία […] που επέβαλε την απαίτηση αυτή υποχρεούται να αποδείξει, υπό το πρίσμα των πραγματικών περιστάσεων της συγκεκριμένης περιπτώσεως, ότι ο προβαλλόμενος κίνδυνος να προσβληθεί η δεοντολογία της ή το δικαίωμά της [της] αυτονομίας είναι πιθανός και σοβαρός, με αποτέλεσμα να είναι πράγματι αναγκαίο να τεθεί μια τέτοια απαίτηση» [22].

66. Εν προκειμένω, η επαγγελματική απαίτηση δεν είναι το ιδιαίτερο θρήσκευμα, όπως στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257), αλλά η αποδοχή συγκεκριμένης πεποιθήσεως της Καθολικής Εκκλησίας, δηλαδή της αντιλήψεως για τον γάμο όπως ορίζεται από το δόγμα και το κανονικό δίκαιο της Καθολικής Εκκλησίας, η οποία περιλαμβάνει την τήρηση του θρησκευτικού τυπικού του γάμου και τον σεβασμό του ιερού και άρρηκτου χαρακτήρα των συζυγικών σχέσεων [23]. Είναι προφανές ότι τέτοιες πεποιθήσεις δεν συνιστούν, εν προκειμένω, επαγγελματική απαίτηση και ακόμη λιγότερο επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη και δικαιολογημένη [24].

67. Κατ' αρχάς, η απαίτηση αυτή δεν σχετίζεται καθόλου με την επαγγελματική δραστηριότητα της IR και του JQ, δηλαδή με την παροχή υπηρεσιών υγείας και περίθαλψης των ασθενών. Τούτο αποδεικνύεται από το γεγονός ότι η συμμετοχή στην Καθολική Εκκλησία δεν αποτελεί προϋπόθεση για την πλήρωση της θέσεως του διευθυντή της παθολογικής κλινικής και ότι η IR προσλαμβάνει μη καθολικούς για να καλύψουν θέσεις διευθυντών κλινικών και τους αναθέτει διευθυντικά καθήκοντα. Επιπλέον, εξετάζοντας την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του JQ, η επίμαχη απαίτηση δεν έχει καμία σχέση με τα διοικητικά του καθήκοντα ως διευθυντή της εν λόγω κλινικής. Επομένως, δεν πρόκειται για πραγματική επαγγελματική απαίτηση.

68. Επιπλέον, ο σεβασμός της αντιλήψεως για τον γάμο σύμφωνα με το δόγμα και το κανονικό δίκαιο της Καθολικής Εκκλησίας δεν αποτελεί ουσιώδη επαγγελματική απαίτηση, καθόσον δεν φαίνεται να είναι απαραίτητη, λόγω της επαγγελματικής δραστηριότητας της IR, δηλαδή της παροχής υπηρεσιών υγείας, για την επιβεβαίωση της δεοντολογίας της ή για την άσκηση του δικαιώματος της αυτονομίας της. Συναφώς, πρέπει να σημειωθεί ότι οι ασθενείς ή οι συνάδελφοι δεν έχουν καμία προκατάληψη σχετικά με το αν ο διευθυντής της παθολογικής κλινικής είναι καθολικός και ακόμη λιγότερο αν έχει συνάψει γάμο άκυρο σύμφωνα με το δόγμα και το κανονικό δίκαιο της Καθολικής Εκκλησίας. Αντιθέτως, αυτό που έχει σημασία γι' αυτούς είναι τα προσόντα του και οι ιατρικές του δεξιότητες καθώς και οι διοικητικές του ικανότητες.

20 Απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 65).

21 Απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 66).

22 Απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 67).

23 Βλ. Κανόνα 1085 και Κανόνα 1108, παράγραφος 1, του CIC.

24 Δεν υπάρχει κανένα στοιχείο στη δικογραφία που κατατέθηκε στο Δικαστήριο βάσει του οποίου να μπορεί να θεωρηθεί ότι η επίμαχη απαίτηση δεν είναι θεμιτή επειδή επιδιώκει σκοπό ξένο προς τη δεοντολογία της IR.

69. Για τους ίδιους λόγους, η επίμαχη απαίτηση δεν είναι καθόλου δικαιολογημένη. Το διαζύγιο του JQ[25] και η σύναψη νέου πολιτικού γάμου δεν δημιουργούν κανέναν κίνδυνο, πιθανό ή σοβαρό, να προσβληθεί η δεοντολογία της IR ή το δικαίωμα της αυτονομίας της[26]. Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι η IR δεν αντιμετώπισε καν την περίπτωση να απαλλάξει τον JQ από τα καθήκοντά του ως διευθυντή της παθολογικής κλινικής αλλά τον απέλυσε αμέσως, ενώ ως ιατρός χωρίς διευθυντικά καθήκοντα δεν θα ήταν υποχρεωμένος να τηρήσει την επίμαχη απαίτηση.

70. Η IR και η Πολωνική Κυβέρνηση αντιτάσσουν ότι η ερμηνεία αυτή του άρθρου 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78 θα υποχρέωνε οργανώσεις όπως η IR να προσλαμβάνουν μόνον καθολικούς.

71. Κατά την άποψή μου, μια τέτοια πολιτική προσλήψεων θα ήταν προδήλως ασύμβατη προς το άρθρο 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78, καθόσον το θρήσκευμα δεν θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως επαγγελματική απαίτηση ουσιώδης και δικαιολογημένη για τις θέσεις εργασίας που συνδέονται με την παροχή υπηρεσιών υγείας και αυτό για τους λόγους που ανέφερα.

72. Η IR και η Πολωνική Κυβέρνηση υποστηρίζουν επίσης ότι, αν απαγορευόταν στην IR να ορίσει διαβάθμιση της υποχρεώσεως συμμορφώσεως ανάλογα με το θρήσκευμα των εργαζομένων της, θα ήταν υποχρεωμένη να απαιτεί από το σύνολο του προσωπικού της το υψηλότερο επίπεδο συμμορφώσεως που απαιτείται από τους καθολικούς εργαζομένους.

73. Δεν είμαι πεπεισμένος ότι αυτό θα ήταν κατ' ανάγκη προβληματικό, καθόσον ορισμένοι από τους λόγους απολύσεως που προβλέπονται στο άρθρο 5, παράγραφος 2, του GrO 1993 εφαρμόζονται σε όλους τους εργαζομένους της IR, ανεξαρτήτως της πίστεώς τους. Η διάταξη αυτή απαγορεύει, μεταξύ άλλων, σε όλους τους εργαζομένους να υπερασπίζονται δημοσίως θέσεις αντίθετες προς τις αρχές της Καθολικής Εκκλησίας σχετικά με την άμβλωση. Το ίδιο ισχύει και για τα προσωπικά ηθικά παραπτώματα όπως, παραδείγματος χάριν, τα εγκλήματα κατά της ζωής ή της προσωπικής ακεραιότητας.

74. Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, φρονώ ότι το άρθρο 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78 πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιτρέπει σε θρησκευτική οργάνωση όπως η IR να απαιτεί από τους εργαζομένους της του δικού της θρησκεύματος στάση καλής πίστεως και συμμορφώσεως υψηλότερη από αυτήν που απαιτεί από τους εργαζομένους διαφορετικού θρησκεύματος ή άθρησκους μόνον εφόσον η απαίτηση αυτή πληροί τα κριτήρια του άρθρου 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78.

Β. Επί του πρώτου σκέλους του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος

75. Με το πρώτο σκέλος του δεύτερου ερωτήματος, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν, σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, πρέπει να παραμείνει ανεφάρμοστη εθνική διάταξη όπως αυτή του άρθρου 9, παράγραφος 2, του AGG, που δικαιολογεί διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας συμφώνως προς την αυτοσυνειδησία της εκκλησίας.

25 Η ανάλυσή μου παραμένει ίδια ανεξάρτητα από το εάν την αίτηση διαζυγίου υπέβαλε ο JQ ή η σύζυγός του και από οποιοδήποτε θέμα σχετικό με «υπαιτιότητα».

26 Οφείλω να επισημάνω την ασυμφωνία μεταξύ της αυστηρότητας με την οποία η IR αποφάσισε να υπερασπισθεί την καθαρότητα του καθολικού δόγματος και της ανοιχτής στάσης και πνεύματος συμφιλίωσης απέναντι στους καθολικούς διαζευγμένους που έχουν συνάψει νέο πολιτικό γάμο όπως αποτυπώνονται στην αποστολική, μετά από Σύνοδο, παραίνεση «Amoris Laetitia» του Πάπα Φραγκίσκου προς τους επισκόπους, τους ιερείς και τους διακόνους, τα πρόσωπα που έχουν αφιερωθεί στον Θεό, τους χριστιανούς συζύγους και προς όλους τους λαϊκούς πιστούς σχετικά με την αγάπη εντός της οικογενείας (Typographie vaticane, 19 Μαρτίου 2016, ιδίως σημείο 299).

76. Αιτιολογεί τη σημασία του ερωτήματος αυτού, παραπέμποντας στη σκέψη 31 της αποφάσεως της 19ης Απριλίου 2016, DI (C-441/14, EU:C:2016:278), η οποία του επιβάλλει να ερμηνεύσει το εθνικό δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο προς την οδηγία 2000/78, ούτως ώστε να διασφαλίζεται η πλήρης αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, χωρίς ωστόσο να καταλήγει σε contra legem ερμηνεία του εθνικού δικαίου. Εάν το άρθρο 9, παράγραφος 2, του AGG δεν μπορεί να ερμηνευθεί με τρόπο σύμφωνο προς την οδηγία, τίθεται το ερώτημα αν η διάταξη αυτή πρέπει να παραμείνει ανεφάρμοστη.

77. Διαφωνώ με την παραδοχή στην οποία στηρίζεται το εν λόγω ερώτημα ότι το άρθρο 9, παράγραφος 2, του AGG όχι μόνο αποτελεί εσφαλμένη μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο του άρθρου 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78, αλλά επίσης αντιμετωπίζει το θέμα της διαφορετικής μεταχειρίσεως λόγω θρησκείας.

78. Αφενός, η διατύπωση του άρθρου 9, παράγραφος 2, του AGG είναι κατ' ουσίαν πανομοιότυπη με αυτήν του άρθρου 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78[27]. Επομένως, δεν αντιλαμβάνομαι για ποιον λόγο δεν θα μπορούσε να ερμηνευθεί κατά τρόπο σύμφωνο με αυτό.

79. Αφετέρου, το ζήτημα της διαφορετικής μεταχειρίσεως λόγω θρησκείας, ακόμη και στο πλαίσιο της υποχρεώσεως συμμορφώσεως, αντιμετωπίζεται στο άρθρο 9, παράγραφος 1, του AGG και όχι στο άρθρο 9, παράγραφος 2, του AGG.

80. Προκειμένου, λοιπόν, να δοθεί ουσιαστική απάντηση στο αιτούν δικαστήριο, προτείνω να εξεταστεί επιπλέον το ζήτημα εάν το άρθρο 9, παράγραφος 1, του AGG πρέπει ενδεχομένως να μείνει ανεφάρμοστο, σε περίπτωση που κριθεί από το αιτούν δικαστήριο ότι η απαίτηση που επιβάλλεται στο καθολικό διευθυντικό προσωπικό της IR να μη συνάπτει γάμο άκυρο σύμφωνα με το δόγμα και το κανονικό δίκαιο της Καθολικής Εκκλησίας δεν είναι σύμφωνη με το άρθρο 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78.

81. Το ζήτημα αυτό τίθεται μόνον εφόσον γίνει δεκτό, όπως προτείνω, ότι η απαγόρευση σύναψης γάμου άκυρου σύμφωνα με το δόγμα και το κανονικό δίκαιο της Καθολικής Εκκλησίας, που προβλέπεται στο άρθρο 5, παράγραφος 2, δεύτερη περίπτωση, του GrO 1993, δεν συνιστά επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη και δικαιολογημένη κατά την έννοια του άρθρου 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78.

82. Στην απόφασή του της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257), το Δικαστήριο έκρινε ότι αν, σε διαφορά μεταξύ ιδιωτών, το αιτούν δικαστήριο διαπιστώσει ότι είναι αδύνατη η ερμηνεία του άρθρου 9, παράγραφος 1, του AGG κατά τρόπο συνάδοντα προς την οδηγία 2000/78, οφείλει να διασφαλίσει την έννομη προστασία που απορρέει για τους πολίτες από τα άρθρα 21[28] και 47[29] του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης) και να εγγυηθεί την πλήρη αποτελεσματικότητα των άρθρων αυτών, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη[30].

27 Βεβαίως, η εισαγωγική φράση του άρθρου 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78 («[ε]φόσον [οι] διατάξεις [της οδηγίας 2000/78] τηρούνται κατά τα λοιπά») έχει παραλειφθεί από τη διατύπωση του άρθρου 9, παράγραφος 2, του AGG. Όπως εξήγησα στα σημεία 51 και 52 των παρουσών προτάσεων, αυτή η εισαγωγική φράση χρησιμεύει για να αποσαφηνίσει και να διευκρινίσει ότι η ευχέρεια που παρέχεται στις θρησκευτικές οργανώσεις να επιβάλλουν στους εργαζομένους τους υποχρέωση συμμορφώσεως δεν εκφεύγει ούτε από τη γενική απαγόρευση των διακρίσεων που προβλέπεται στο άρθρο 2 της οδηγίας 2000/78 ούτε από τα κριτήρια που πρέπει να πληροί διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας ούτως ώστε να μη συνιστά διάκριση κατά το άρθρο 4, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας. Δεδομένου ότι η φράση αυτή αποτελεί αποσαφήνιση και διευκρίνιση, ακόμα και όταν δεν υπάρχει, το άρθρο 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας αυτής δεν θα μπορούσε να έχει ως αποτέλεσμα να επιτρέπεται στις θρησκευτικές οργανώσεις να εισάγουν διακρίσεις λόγω θρησκείας αντίθετες προς το πρώτο εδάφιο της εν λόγω διατάξεως (δηλαδή διαφορετική μεταχείριση που εδράζεται στη θρησκεία ενώ αυτή δεν θα αποτελούσε επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη) ή ακόμη και διακρίσεις που εδράζονται στους άλλους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1 της οδηγίας αυτής (δηλαδή, στις ειδικές ανάγκες, στην ηλικία και στον γενετήσιο προσανατολισμό).

28 Υπό τον τίτλο «Απαγόρευση διακρίσεων», το άρθρο αυτό προβλέπει στην παράγραφο 1 ότι «[α]παγορεύεται κάθε διάκριση ιδίως λόγω [...] θρησκείας ή πεποιθήσεων, [...]».

29 Το άρθρο αυτό διασφαλίζει στους πολίτες το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου.

30 Σκέψεις 75 έως 79 της εν λόγω αποφάσεως.

83. Η λύση αυτή μπορεί κάλλιστα να εφαρμοστεί στην υπό κρίση διαφορά της υποθέσεως της κύριας δίκης η οποία αφορά επίσης διαφορά μεταξύ ιδιωτών, έστω και αν δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Χάρτη ratione temporis.

84. Πράγματι, το Δικαστήριο, σε παρόμοιες καταστάσεις πριν την έναρξη ισχύος του Χάρτη, προσέφυγε στη γενική αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ηλικίας και έκρινε συναφώς ότι παρέχεται στους ιδιώτες υποκειμενικό δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί ως τέτοιο στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ ιδιωτών και υποχρέωνε τα εθνικά δικαστήρια να μην εφαρμόζουν εθνικές διατάξεις που δεν ήταν σύμφωνες με αυτήν[31].

85. Τούτο ισχύει επίσης και για την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, η οποία, λαμβάνοντας υπόψη το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο ιδρύθηκε η Ένωση, αποτελεί βασική θεσμική αξία της έννομης τάξης της Ένωσης και την οποία το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει ως γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης[32].

86. Πράγματι, θεωρώ ότι δεν υπάρχει λόγος ορισμένα κριτήρια διακρίσεων να αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο ενώ όλα οδηγούν στο ίδιο αποτέλεσμα.

87. Για όλους αυτούς τους λόγους, φρονώ ότι στο πρώτο σκέλος του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι εθνικό δικαστήριο το οποίο επιλαμβάνεται διαφοράς μεταξύ ιδιωτών υποχρεούται, όταν αδυνατεί να ερμηνεύσει το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο κατά τρόπο συνάδοντα προς το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, να παράσχει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που απορρέει για τους πολίτες από τη γενική αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω θρησκείας και να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα αυτής της γενικής αρχής, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη.

VI. Πρόταση

88. Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα που υπέβαλε το Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών, Γερμανία) ως εξής:

1) Το άρθρο 4, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιτρέπει σε θρησκευτική οργάνωση όπως η IR να απαιτεί από τους εργαζομένους της του δικού της θρησκεύματος στάση καλής πίστεως και συμμορφώσεως υψηλότερη από αυτήν που απαιτεί από τους εργαζομένους διαφορετικού θρησκεύματος ή άθρησκους μόνον εφόσον η απαίτηση αυτή πληροί τα κριτήρια του άρθρου 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78.

2) Εθνικό δικαστήριο το οποίο επιλαμβάνεται διαφοράς μεταξύ ιδιωτών υποχρεούται, όταν αδυνατεί να ερμηνεύσει το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο κατά τρόπο συνάδοντα προς το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, να παράσχει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που απορρέει για τους πολίτες από τη γενική αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω θρησκείας και να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα αυτής της γενικής αρχής, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη.

31 Βλ. αποφάσεις της 22ας Νοεμβρίου 2005, Mangold (C-144/04, EU:C:2005:709, σκέψεις 76 και 77), της 19ης Ιανουαρίου 2010, Kücükdeveci (C-555/07, EU:C:2010:21, σκέψεις 50 και 51), της 15ης Ιανουαρίου 2014, Association de médiation sociale (C-176/12, EU:C:2014:2, σκέψη 47), καθώς και της 19ης Απριλίου 2016, DI (C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 36).

32 Βλ. απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 76).